

КОРУПЦІЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЯВИЩЕ: НА ПРИКЛАДІ АНАЛІЗУ СОЦІАЛЬНИХ СИСТЕМ ПІДТРИМКИ ДИТИНИ ТА СІМ'Ї

Г. М. Бевз, м. Київ

Аналізуються явища корупції та соціальної аномії як різнорівневі характеристики єдиного соціального процесу, що виявляється в зниженні здатності людей, спільнот та соціальних систем керуватися традиційними соціально схвалюваними нормами. На основі інтеграції напрацювань у галузі міждисциплінарних знань зроблено висновок, що корупція як соціально-психологічне явище найчастіше пов'язувалася з політичною, соціально-економічною та адміністративно-правовою сферами. Однак вивчення її переважно в цих сферах наукових знань створило, з одного боку, дефіцит психологічних дефініцій у її трактуванні, а з другого – підготувало досить об'ємний дослідницький матеріал для розгортання досліджень з метою системного охоплення психологічної суті цього явища. На основі міждисциплінарного аналізу явища корупції та аномії визначено як відхилення у функціонуванні соціальних систем, що на рівні індивіда виявляються в різноманітних формах адаптивної поведінки. Описану в статті структурно-функціональну модель аналізу життєздатності соціальних систем представлено як концепцію, що пояснює динаміку соціальних процесів, зокрема активізацію соціальних аномій, та дає змогу прогнозувати заходи щодо їх упередження. Основою для розроблення моделі слугували: концепція “конкретної структури норми” Д. І. Дубровського, “цикли соціального опікування” Г. М. Бевз, а також принципи здорового розвитку (особистості, сім'ї, громади, держави) та критерії державної соціальної політики, спрямованої на покращення добробуту людей. Прикладне застосування моделі пов'язується з аналізом державних соціальних програм у різних сферах суспільного життя, у тому числі і для запобігання поширенню корупції в цих сферах.

Ключові слова: соціальні системи, нормативна поведінка, відхилення, соціально-психологічні прояви корупції, соціальні аномії, моделювання.

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлена поширенням у сучасному світі такого негативного явища, як корупція. Це явище помітно гальмує процеси реформування державної системи нашої країни, посилюючи деструктивні тенденції та дискримінуючи позитивні зрушення в розбудові громадянського суспільства в Україні. У 2016 році за світовим індексом сприйняття корупції (CPI) Україна отримала 29 балів зі 100 можливих, що у світовому рейтингу відповідає 131-й позиції серед 176 країн, а самі українці вважають свою державу однією з найбільш корумпованих у світі [11; 24; 30]. Наразі, обираючи шлях децентралізації державного

управління й утвердження демократичних засад розвитку суспільства, Україна долучилася до виконання міжнародно-правових зобов'язань у сфері протидії та запобігання корупції. Потребу в законодавчому визначенні поняття “корупція” було адміністративно ініційовано 2-м пунктом Постанови Верховної Ради “Про стан виконання законів і постанов Верховної Ради України з питань правопорядку і заходи щодо посилення боротьби із злочинністю” від 23.01.1993 р. та листом Кабінету Міністрів України від 02.04.1993 р. № 19-683/4 з приводу його виконання. Результатом цих дій стало правове визначення поняття “корупція”, ухвалення низки законодавчо-правових актів у сфері запобігання та протидії корупції, а також посилення наукових досліджень з цієї проблематики [14]. При цьому переважну більшість наукових зусиль було зrealізовано саме в адміністративно-правовій та економічній сферах науки й практики і меншою мірою – щодо поглиблення розуміння соціально-психологічної природи самого явища [1; 5–8; 17; 20; 21; 24; 27].

Психологічна наука, утримуючи тут певну дистанцію, наразі більше фокусується на дотриманні власних методологічних засад та змісту ustalених понять. На пострадянському просторі питання соціально-психологічних аспектів корупції на особистісному рівні вивчають здебільшого в контексті проблеми злочинності та її проявів у поведінці (П. М. Баликов, М. М. Решетников, Г. В. Циганенко), низки характерних девіацій, однією з яких є корумпована поведінка людини у владно-підвладних відносинах (Д. Саймон, Д. Ейтцен, О. В. Камнева, Ю. А. Жуйкова), а також у контексті розбудови особистісної структури та ідентичності людини (О. В. Ванновська, О. Є. Гавріна, О. В. Литвинчук) [22; 27]. На перетині індивідуального та соціального ця тематика може вплітатися в контекст вивчення таких явищ, як соціальна аномія (Г. М. Бевз, К. А. Феофанов), соціальні процеси маргіналізації, споживацтво і конфліктогенність, а також дослідження адаптаційних механізмів індивідуального та соціального рівня (В. А. Журавльов, О. В. Литвинчук, Р. Мертон, В. О. Саламатов, А. В. Юревич) [10; 13; 22; 23; 27]. Безперечний дефіцит психологічних знань в осмисленні цього явища фіксують у дослідженнях сфери державного управління та права, зокрема, В. Д. Гвоздецький, Є. В. Невмержицький, О. О. Акімов, В. М. Сущенко [1; 6; 7; 20].

Мета статті: інтегрувати дослідницькі ініціативи щодо психологічних аспектів явища корупції та узагальнити його розуміння в контексті міждисциплінарних знань.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми спрямували свою роботу на розроблення пояснювальної моделі динаміки структурування соціальних систем, спираючись при цьому на аналіз таких понять, як аномія та корупція, а також на результати нашого дисертаційного дослідження в контексті розбудови інституту прийомної сім'ї (дослідження прово-

дилося на теренах України та перевірялося щодо соціальних систем інших держав, зокрема Польщі) [3, с. 259-266]. Як показав аналіз, питання корупції найчастіше порушуються в ході розгляду адміністративно-правової сфери [5], про що свідчить переважна більшість захищених в Україні дисертаційних робіт, як-то: “Взаємодія суб’єктів боротьби з корупцією (адміністративно-правовий аспект)” Д. Г. Заброди (2005 р.); “Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні” Є. В. Невмержицького (2009 р.), “Адміністративно-правові заходи боротьби з корупцією в Україні” С. С. Рогульського (2005 р.); “Адміністративно-правові засади боротьби з корупцією” Р. М. Тучака (2007 р.); “Адміністративно-правові засади протидії корупції в органах внутрішніх справ” О. В. Ткаченка (2008 р.); “Попередження корупційних злочинів під час виконання покарань” О. М. Симоненко (2010 р.); “Адміністративно-правові та організаційні засади запобігання і протидії корупції в Україні” В. Д. Гвоздецького (2015 р.) [20].

Законодавство України визначає корупцію як використання особою наданих їй службових повноважень та пов’язаних із цим можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття обіцянки/пропозиції з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень та пов’язаних із цим можливостей [14]. Етимологія слова “корупція” і його трансформаційні історичні тлумачення вказують на дії співучасті під час здійснення спрямованих актів псування, руйнування, порушення, скасування, завдання шкоди, фальсифікування результатів, приниження гідності та знищення [2; 5]. Як правовий принцип цей термін вказує на “хибний висновок з розумних передумов” Історичні свідчення говорять про соціальне походження явища корупції, яке виникло з започаткуванням й утвердженням засад державності та управління (С. С. Серьогін) і зумовлене тенденціями розвитку суспільних відносин, політики, економіки, відображаючи соціальні суперечності, зокрема щодо розподілу ресурсів та зростаючих власних потреб [5].

Дослідники цього явища відмічають, що корупція руйнує соціальну основу державності (В. Д. Гвоздецький), знижує ефективність функціонування політичної системи та зазіхає на життєво важливі інтереси особистості (В. І. Берестень), зумовлює неефективний розподіл державних коштів та ресурсів, передусім привласнення їх довіреними особами задля своєї користі (О. В. Кудашкін, Т. Л. Козлов). Паразитуючи на суспільних відносинах, вона руйнує належний порядок речей, знижує здатність державного апарату вирішувати завдання на користь спільних інтересів, неправомірно переорієнтовуючи їх на сферу приватного ([1; 6; 7; 17; 20; 21; 28]. Для корупції характерне явище *зрощення*, а саме: *кримінальних і владних* структур (з проникненням представників криміналітету в апарат державної влади); *влади і бізнесу*; *політичного керівництва і верховних суддів*

(О. Бондаренко, А. А. Мельниченко). Тлумачення корупції як суспільно небезпечного діяння, що порушує встановлений законом порядок функціонування державних структур та їх апарату, означає на рівні індивіда корисливе використання службового становища посадовими особами і пов'язаних з ним можливостей для збагачення, протиправного одержання матеріальних чи інших благ і переваг в особистих чи групових інтересах [14]. Ідеться про сукупність правопорушень, які можна трактувати як злочин, що передбачає адміністративну й кримінальну відповідальність та покарання. Дослідники зазначають, що, попри тенденцію зведення поняття корупції до адміністративно-правової категорії та посилення її криміногенних характеристик, коріння цього явища все-таки переважно соціальне із спектром різноманітних проявів у політичній, соціально-економічній та правовій сферах (М. І. Мельник, С. В. Невмержицький) [20; 21].

Наукою і практикою доведено, що корупція є не однозначним, а системним явищем, через що її неможливо подолати заходами прямої дії (А. Г. Хабібুলіна) (див. [5]). Корупція може проявлятися як хабарництво, здирицтво, протекціонізм, кумівство, обман, зловживання владою, розтрата бюджетних коштів. Дослідник у сфері корупції Ф. Фукуяма звертає увагу на численні “підводні рифи”, що можуть хибно сприйматися як ефективні засоби в процесі її подолання. Ідеться про авторитарні уряди як перспективніші та ефективніші; протекцію нібито на благо власного ресурсу; клієнтелізм як механізм отримання голосів виборців, що переростає в розкрадання ресурсів; прагнення до якісних послуг, які корумпована структура може надавати набагато краще, ніж та, яка має бездоганну репутацію; дії в напрямку забезпечення прозорості, що, як правило, не гарантує позитивних змін, а перекладає відповідальність на громадянське суспільство, переобтяжуючи його рутинністю неефективних дій контролю; визнання запорукою успіху належного рівня економічного достатку. Щодо останнього зауважимо, що економічні умови та злидні самі по собі не породжують жодних соціальних проблем і девіацій, у тому числі і крадіжок (Г. фон Майр, К. Шоу, Г. Маккей) (див. [5, с. 140]).

Проведений нами аналіз показав, що всі перераховані прояви корупції можна трактувати також як характеристики *соціальної аномії*, поширеність якої на різні сфери життя так чи інакше відображає ступінь ураження соціального організму. Поняття аномії пов'язують з відсутністю нормування та законності, зі станом суспільства, де переважає негативне та байдуже ставлення до усталених норм. Це криміногенність поведінки, втрата її соціальної регламентованості, розбалансованість між соціально значущими цілями і легальними засобами їх досягнення (Р. Мертон), декларування можливостей і водночас обмеженість ресурсів та механізмів їх реалізації, що породжує відчуття безсилля (А. Коен, М. Сіман). Саме ці

характеристики свідчать про сутнісні прояви аномії як системно зумовленого процесу руйнування базових життєствердних норм, що позначається передусім на устрої життя та культурі [16; 26]. Циклічні системопідтримувальні процеси між соціальним та індивідуальним рівнями суспільного розвитку призводять до подальшого вкорінення пристосувальної поведінки як реакції людини на неможливість досягти мети легальними способами, через що процеси аномії поглиблюються ще більше. Отже, аномія є результатом розбалансування, що проявляється в неможливості досягти мети законним шляхом [19], у суперечності між належним і наявним [16], аж до культурної травми (П. Штомка).

Натомість суспільство, яке рефлексує анонімичні прояви і має адекватні механізми реагування на них без конформістського пресингу (аж до знищення), можна вважати здоровим. Визнання в суспільній структурі можливості порушення усталених норм (крайнім проявом тут є злочинність), на думку Е. Дюркгайма, стає платою за соціальні зміни та здатність до саморозвитку. На наш погляд, ця думка дістала свій подальший розвиток у сучасній концепції “конкретної структури норми” Д. І. Дубровського, яка передбачає врахування особливостей взаємозв’язку нормування поведінки (відповідна/невідповідна) та норм реагування (нагорода/покарання). Дослідник звертає увагу на різну регулятивну функцію двох усталених норм – “норми поведінки/дії” та “норми реакції”. В авторській концепції Дубровського стверджується, що не самі “акти дії” відображають та передбачають відповідний тип реакції-відповіді, а лише їх нормативне визначення (уявлення щодо їх відповідності/невідповідності усталеним нормам). Водночас, коли поведінка (дії, акти, інтервенції) співвідноситься з встановленими нормами, реакція на неї буде оцінюватися не з позиції “відповіді певного типу”, а згідно з індивідуальною ситуацією, випадком. Таким чином, поведінка співвідноситься з певним типом норми, а реакція на неї сприймається ситуативно як окремий акт у категоріях винагороди/покарання [12, с. 427).

Переживання людиною соціальної реакції на її власну поведінку (нормативну/ненормативну) завжди залежить від її власної унікальності і неповторності її життєвого досвіду. Колізія, що при цьому формується, фіксує утвердження норм поведінки на загальних засадах розбудови суспільного устрою життя, натомість наслідки порушення усталених норм та правил стають відчутними на рівні індивіда. Це стосується як винагороди, так і покарання. За наявності відповідних соціальних механізмів регулювання ця суперечність, на нашу думку, може сприяти розвитку соціальної системи.

У соціальній сфері інструментом такої дії може виступати *практика соціальної роботи*, однією із функцій якої є ініціювання змін у соціальній політиці, у тому числі на основі перегляду зв’язку між “нормою

дії” і “нормою реакції”. У цьому процесі на перший план виступають питання безпеки, закріплення яких відбувається в усталеній практиці, щонайменше, на рівні правил і традицій і, щонайбільше, на рівні закону. Це знаходить постійне відображення в традиційності життя людини, що надає йому відчуття стабільності. Натомість явище аномії, яке свідчить про руйнацію зв’язків індивіда із суспільством, загрожує втратою відчуття безпеки. А загальне послаблення в суспільстві інтеграційних процесів та недостатність морального регулювання колективної свідомості, заходячи в суперечність із швидкими кількісними змінами, проявлятиметься в тому, що потреби певних верств населення не будуть знаходити легального способу їх задоволення [16; 19; 26]. Затребовані за таких умов репресивні заходи будуть знижувати здатність особистості до свободи вибору, підвищуючи почуття тривоги, ізольованості, відстороненості від соціальної активності і посилюючи тим самим лінії розриву аж до структурної руйнації системи. Можна сказати, що корупція та аномія характеризують на різних рівнях одні й ті ж самі соціальні процеси, які зумовлюють зниження значущості соціальних норм та їх впливу на структурування суспільного життя. Тож вивчення цих явищ (як корупції, так і аномії) має спиратися на соціально-психологічні закономірності розбудови суспільного устрою життя в цілому й аналізуватися з позиції соціальних циклів.

Висловлені нами теоретичні міркування були практично втілені в ході вивчення *функціонування соціальних систем у сфері охорони дитинства і захисту дітей*. Розроблена з огляду на цей запит “Структурно-функціональна модель соціальної політики щодо дітей та сімей” (Бевз, Тарусова, 2005) дає змогу аналізувати державні програми з питань охорони дитинства та безпеки дитини для того, щоб оцінити силу та напрям їх впливу щодо підтримки перспективних шляхів розбудови суспільства чи його руйнації та посилення процесів деградації і формування аномії [3]. Модель передбачає роботу суб’єктів соціальної сфери задля досягнення єдиного результату – створення соціальної системи, здатної до еволюційного розвитку і разом з тим такої, яка запускає підтримувальні механізми в ситуаціях деформацій та кризи. Основою для розроблення моделі стали: концепція “конкретної структури норми” Д. І. Дубровського [12], “цикли соціального опікування” Г. М. Бевз [3], а також принципи здорового розвитку (особистості, сім’ї, громади та держави) та критерії державної соціальної політики, спрямованої на добробут людей.

Структурно-функціональна модель розбудови соціальної політики у сфері охорони дитинства та захисту дітей, зображена у вигляді кола, передбачає системотворчий секційний поділ нормативного простору на чотири нормативні стани: 1) *соціально схвалювана норма* (ідеальна), виконання якої схвалюється і передбачає визнання та винагороду; 2) *допустима норма*, дотримання якої винагороджується, а незначні відхилення компенсуються та абсорбуються; 3) *скоректоване порушення*, де

діють норми відміни покарання і де ще можливе застосування компенсації та абсорбування і 4) *порушення норми* як крайній вияв, коли ступінь відхилення настільки висока, що корекція або неможлива, або забороняється (рис.). Розроблена нами модель передбачає можливість визначення як переліку певних видів соціальних інститутів, так і відповідних видів діяльності, спрямованих на посилення наповненості перш за все перших двох типів нормативного простору засобами норми-нагородження, поваги та відзначення й коригування відхилень за допомогою механізмів заохочення, стимулювання та підтримки в напрямку бажаних змін. Що ж до двох останніх нормативних типів, то тут застосовуються інші механізми соціальної регуляції – санкції та обмеження (часткові або повні аж до позбавлення прав та свобод), які є похідними норм-покарання [12, с. 410-459]. На схематичному зображенні моделі пунктирна лінія вказує на зростання явища ентропії та посилення процесів маргіналізації і переміщення в напрямку секторів “порушення норми” та “скоректоване порушення норми”. Натомість посилення життєздатності людей, спрямованої на опанування власного соціального здоров’я та повернення до соціально схвалюваних норм, передбачає докладання певних власних зусиль, що має стимулюватися та наснажуватися з боку соціальних інститутів задля скеровування процесів соціального відновлення (цей процес символізує суцільна лінія стрілки). Умовою забезпечення такого соціально відтворювального руху має бути політика підтримки свобод і поваги до людини, що збігається з демократичним напрямом розвитку суспільства.

Згідно з концепцією “конкретної структури норми” кожна із чотирьох її типів має кількісні та якісні ознаки, що перебувають у стані динамічної рівноваги. Їхня конфігурація в спільному нормативному просторі створюється як під впливом соціально-історичних змін, так і під впливом спеціальної нормотворчої роботи, якою є в тому числі і соціальна політика. При цьому збереження якісно дискретного нормативного простору є важливою умовою функціональної спроможності системи загалом [12, с. 410-432]. Переходи між двома першими типами норм забезпечуються діалогічними взаємообмінами і підтримуються винагородами. Натомість у секторі порушення норм перехід між третім і четвертим типами може здійснюватися на основі процесів самоусвідомлення та власного коректування поведінки. Межа між сектором норми і сектором порушення норми є системним утворенням, що задається самою системою, визначаючи форму допуску автоматичного коректування аж до повної відмови щодо її можливості та позбавлення права на легітимність. Остання позиція, на нашу думку, і формує позначену на схемі *корупційну межу*, що фіксує ймовірність злиття владних та криміногенних елементів з позиції забезпечення привілеїв та привласнення спільного. Явище злиття, що характеризує явище корупції, стосується останнього та першого секторів нормативного простору.

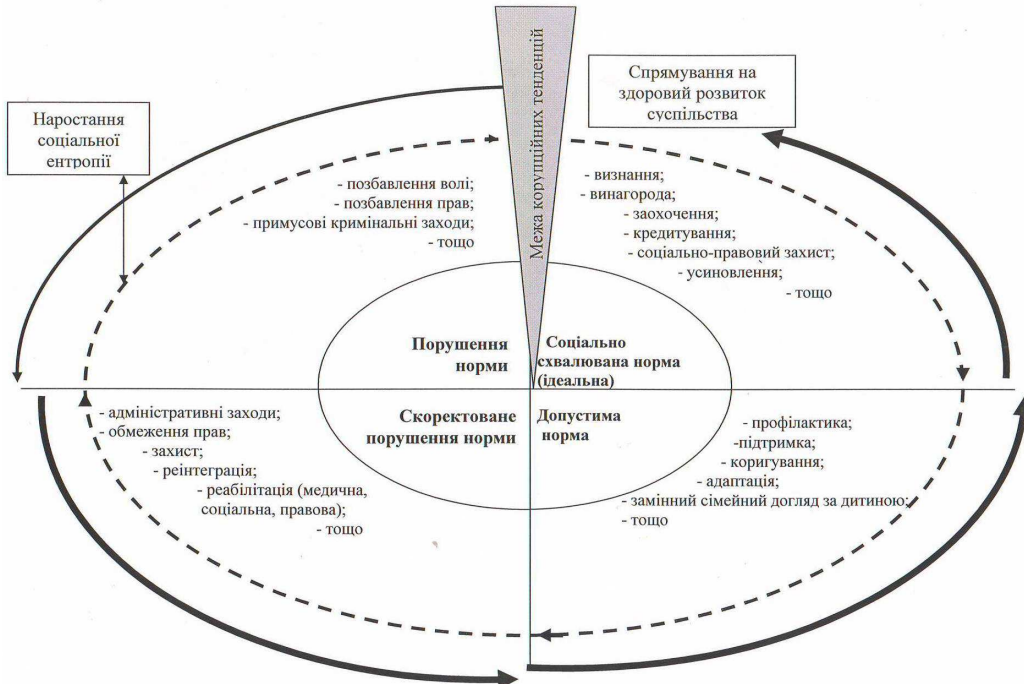

Рис. Структурно-функціональна модель соціальної політики щодо дітей та сім'ї

У разі загального зниження динаміки інтеграційних процесів у суспільстві напрацьовані адаптаційні механізми в процесі переходу із сектору “допустимої норми” в сектор “скоректованої” та “порушеної норми” озброюють індивіда повнотою досвіду щодо зразків ненормативної поведінки. Не будучи при цьому привабливою, траєкторія повернення “досвідченого індивіда” до “соціально схвалюваної норми” спонукає актора до пошуку більш економічних шляхів “входження” в соціально схвалюване суспільне поле, що й втілюється в актах корупції. За таких умов добродійність стає вагомим соціальним механізмом спокути своїх гріхів, про що писали свого часу, наприклад, Є. Сімеон, В. Ключевський та ін. [15]. У цьому ракурсі слід відмітити, що індивідуальний та соціальний рівні життя в певних ситуаціях можуть перетинатися. Як правило, акти допомоги людині в скруті є ситуативними і здійснюються без огляду на її минуле та її роль у завданні шкоди добробуту цілої системи. Такі акти завжди, у всі історичні епохи, схвально сприймаються соціумом. Це ще раз підкреслює доречність застосування для пояснення процесів розбудови соціальної структури концепції “конкретної структури норми”, де узагальнений характер нормотворчого процесу на рівні індивіда має “індивідуальне обличчя”.

З огляду на постулат Р. Даренфорда, що суспільство загального добробуту є суспільством двох третин, вважаємо, що соціальна політика кожної країни має орієнтуватися на підтримку власної соціальної системи саме в зазначених межах відповідності показникам соціально схвалюваної норми (див. [25]). Водночас слід розбудовувати і посилювати автоматичні системи коригування можливих відхилень у напрямку повернення до секторів як “схвалюваної”, так і “допустимої норми”. Досягнення соціальною системою відповідного кількісного секторального наповнення буде сприяти її самовідтворенню. Створений таким чином суспільно-нормативний простір виступатиме системним гарантом безпеки та оперативності внесення задля цього необхідних коректив. Прикладом таких коректив може служити процедура соціального замовлення, а також щорічні соціальні програми, які розробляються на запит потреб громади, тощо.

Згідно з цією моделлю можна зробити аналіз нормативних документів щодо їх внеску в кожний сектор. Перевага часток двох останніх секторів буде свідчити про запит на політику каральних та репресивних санкцій. Щодо дітей за такої політики перевага буде віддаватися їх вилученню з кривної родини та позбавленню їхніх батьків батьківських прав з подальшим влаштуванням вилучених дітей у спеціальні заклади (ефект ізоляції). Натомість переважання нормативних приписів щодо підтримки досягнень соціально схвалюваних орієнтирів свідчатиме про політику розвитку та пропозицій. За такої політики буде набувати ваги сектор соціально схвалюваної норми: підтримки дитини в сім'ї її кривного наро-

дження з максимальним заохоченням дорослих дбати належним чином про дитину. За таких умов буде знижуватися потреба в патерналістичній моделі соціальної роботи і розвиватиметься персоналістична з орієнтацією на надання послуг у громаді [18]. Прикладами такої політики можуть бути виплати за фактом народження дитини; призначення місячної квоти на утримання дитини аж до її повноліття, що реалізується за принципом “гроші ходять за дитиною”; зменшення податку в разі усиновлення дитини, встановлення системи бонусів, якщо родина купує продукти здорового харчування, тощо.

На жаль, соціальний простір України впродовж усього періоду її незалежного існування сповнений численних ознак аномії. Вони проявляються в зростанні кількості сімей, які неспроможні утримувати власних дітей, у явищі соціального сирітства, знеціненні моральних канонів суспільного життя та небажанні керуватися ними у виборі власної соціальної поведінки, а також у зростанні корупції. Та незначна частка дорослих, які й досі сповідають моральні норми поведінки, усе більше маргіналізується і, за визначенням Є. І. Головахи, ці люди стають “моральними аутсайдерами” [9, с. 20]. Факт збільшення кількості громадян країни, які нехтують цінностями попередніх поколінь, свідчить про помітний зсув суспільної структури в бік розширення секторів відхилення та порушення норми. Унаслідок цього зростає тиск на корупційну межу, а значить, формуються передумови для розмивання межі між соціально схвалюваною нормою і порушенням норм як соціальною деструкцією.

Наразі зниження життєвого рівня населення країни правовідповідно спрямовує законотворчість у річище “економіки дефіциту”. Ідеться насамперед про надання допомоги громадянам у разі виникнення певних ситуацій негараздів, як-то: осиротіння дитини, інвалідизація, погіршення стану здоров’я та обмеження функціональної здатності, що забезпечує, на жаль, лише мінімальний рівень виживання. Така “дефіцитарна політика” може нести ознаки стигматизації, споживацтва, поповнюючи тим самим сектор “скоректованої норми” і зменшуючи наповненість перших двох секторів (соціально схвалюваної та допустимої норми). Наразі країни пострадянського простору все ще віддають перевагу саме такому типу соціальної політики. Без сумніву, поєднання стратегічного бачення, яке пропонує “політика пропозицій”, і тактичного, що втілює “політика дефіцитарності” (з переважанням першого), буде важливим кроком цих країн у розбудові безпечної для дітей світу.

Запропонована модель допомогла б, на нашу думку, здійснити критичний аналіз чинної законодавчої бази та вже наявних соціальних програм, щоб реформувати їх відповідно до “політики пропозицій”, забезпечити системний перегляд суспільної структури країни в контексті відмови від політики репресій і тиску. Зокрема, автором у співпраці з колегами

вже здійснено подібний аналіз щодо таких соціальних інститутів, як інститут замінного догляду за дитиною та інститут середньої освіти в Україні [3; 4].

Висновки. Проведений аналіз дає підстави стверджувати, що корупція, вияви якої пов'язані з адміністративно-правовим полем, є соціально-психологічним явищем, яке слід розглядати в контексті системного розвитку суспільства загалом. Застосування методу моделювання дало можливість означити критичну межу формування в суспільстві соціальних аномій і явища корупції. Розроблена інноваційна “структурно-функціональна модель соціальної політики” прояснює нормотворчі соціальні процеси та визначає місце соціальних аномій та корупції в суспільному розвитку як явищ, які потребують адекватних механізмів соціального реагування. Запропонована модель вказує на важливість урегулювання соціальної структури суспільства в напрямку соціально схвалюваної норми, дотримання якої гарантує безпеку та підтримує його розвиток. Вона досить ефективна для аналізу соціальної політики щодо її перспективної спрямованості на нормативно схвалюваний розвиток. Натомість зростання внесків у сектор “порушення норми” буде вказувати на ризики ентропії з розмиванням якісних міжсекторальних меж соціальної структури аж до їх руйнації.

Стаття є однією з перших, що порушує проблему психологічних засад явища корупції, розширюючи тим самим горизонти опанування цієї проблематики на теренах психологічної науки.

Література

1. *Акімов О. О.* Психологічні аспекти проявів корупції в державному управлінні / О. О. Акімов // Державне управління: теорія та практика. – 2014. – № 1. – С. 181–188.
2. *Бартошек М.* Римское право. Понятие, термины, определения / М. Бартошек. – Москва : Юр. лит-ра, 1989. – 448 с.
3. *Бевз Г.* Приймона сім'я: соціально-психологічні виміри : монографія / Г. Бевз. – Київ : Слово, 2010. – 352 с.
4. *Бевз Г. М.* Моделі аналізу надання освітніх послуг для дітей в умовах децентралізації / Г. М. Бевз, В. В. Вірковський, А. Й. Корець // Вісник післядипломної освіти. – 2015. – Вип. 14(27). – С. 22 – 31.
5. *Боднарчук О. Г.* Теоретичні основи та адміністративно-правові механізми протидії корупції в Державній кримінально-виконавчій службі України : монографія / О. Г. Боднарчук. – Київ : Центр навч. л-ри, 2016. – 462с.
6. *Гвоздецький В. Д.* Корупція – відображення стану суспільного організму / В. Д. Гвоздецький // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси та право. – 2011. – № 3–4. – С. 124–133.
7. *Гвоздецький В. Д.* Корупція як соціальне, психологічне і моральне явище / В. Д. Гвоздецький // Юридична наука. – 2012. – № 3. – С. 161–167.

8. *Голенкова З. Т.* Социальные неравенства в современной России: субъектность, основные направления развития / З. Т. Голенкова, О. Д. Игитханян // Социология и общество: социальное неравенство и социальная справедливость (Екатеринбург, 19-21 октября 2016 г.): материалы V Всерос. социол. конгр. – Москва: Рос. об-во социологов, 2016. – С. 7364–7370.
9. *Головаха Е. И.* Феномен “аморального большинства” в постсоветском обществе: трансформация массовых представлений о нормах социального поведения в Украине / Е. И. Головаха // Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения. – 2002. – № 6. – С. 20–22.
10. *Грабовська С.* Споживацька мотивація: психологічний ракурс / С. Грабовська, О. Левкова // Вісник Львівського університету. Серія “Філософські науки”. – 2003. – Вип. 5. – С. 416–422.
11. *Гур’єва І. В.* Корупція в Україні як одна з найактуальніших соціальних проблем сучасності: аналітичний огляд / І. В. Гур’єва, Н. О. Гусак // Південноукраїнський правничий часопис. – 2007. – № 2. – С. 30–32.
12. *Дубровский В.* Очерки по общей теории деятельности / В. Дубровский. – Москва: Ин-т развития им. Г. П. Щедровицкого, 2011. – 576 с.
13. *Журавлев В. Л.* Психологические факторы коррупции / В. Л. Журавлев, А. В. Юркевич // Прикладная юридическая психология. – Рязань: Акад. права и упр. Федеральной службы исполнения наказаний, 2011. – С. 8–21.
14. Закон України “Про засади запобігання і протидії корупції”: Науково-практичний коментар. – Київ: Вид. дім “Скіф”, 2012. – 512 с.
15. *Ключевский В. О.* Исторические портреты. Деятели исторической мысли / В. О. Ключевский; [сост. В. А. Александрова]. – Москва: Правда, 1990. – 624 с.
16. *Кочубейник О.* Психологічний зміст аномії: конструювання опитувальника / О. Кочубейник // Педагогічний процес: теорія і практика. – 2017. – Вип. 1. – С. 7–14.
17. *Левчук Н. М.* Асоціальні явища як наслідок дефіциту соціального капіталу в Україні / Н. М. Левчук // Український соціум. – 2011. – № 1. – С. 135–147.
18. *Мак Кензі Б.* Диференційоване реагування в соціальному забезпеченні дітей у Північній Америці: від соціального захисту дитини до родинних послуг / Б. Мак Кензі; пер. з англ. Н. Гайдук. – Львів: Львів. політехніка, 2008. – 11 с.
19. *Мертон Р.* Социальная структура и аномия / Р. Мертон // Социология преступности (Современные буржуазные теории). – Москва: Прогресс, 1966. – С. 299–313.
20. *Невмержицький Є. В.* Корупція як соціально-політичне явище: особливості проявів і механізми подолання в сучасній Україні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політол. наук: спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси (політичні науки)” / Є. В. Невмержицький. – Київ, 1999. – 19 с.
21. *Пундей С. Дж.* Боротьба з корупцією. Критичний огляд з аналізом міжнародного досвіду / С. Дж. Пундей // Матеріали українсько-американського семінару “Проблеми економічного зростання: питання доброчесності”. – Львів, 1997. – С. 84–87.
22. *Решетников М. М.* Психология коррупции / М. М. Решетников. – Санкт-Петербург: Вост.-Европ. Ин-т Психоанализа, 2008. – 128 с.

23. Саламатов В. О. Соціально-психологічні й організаційні підгрунтя корупції / В. О. Саламатов // Психологія і особистість. – 2012. – № 2. – С. 68–80.
24. Стан корупції в Україні. Порівняльний аналіз загальнонаціональних досліджень: 2007–2009, 2011. Звіт за результатами соціологічних досліджень / Європ. досл.дн. асоц. – Київ, 2011. – 47 с.
25. Степаненкова В. М. Понятіе социального конфликта в теории Р. Дарендорфа / В. М. Степаненкова // Социологические исследования. – 1994. – № 5. – С. 141–142.
26. Тургенева О. Проблема аномії у сучасному суспільстві: соціально-філософський аспект / О. Тургенева, Я. Дудкова // Вісник НТУУ–КПІ. Філософія. Психологія. Педагогіка. – 2012. – Вип. 1. – С. 71–75.
27. Циганенко Г. В. Довірчі контексти ставлення до хабарництва у середовищі держслужбовців (на прикладі групового обговорення) / Г. В. Циганенко // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. праць / Асоц. політ. психологів України, Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. – Київ : Ліра-К, 2013. – Вип. 14. – С. 75–86.
28. Шутаєва О. О. Глобальний характер та сучасні особливості розвитку тіншової економіки / О. О. Шутаєва // Культура народів Причорномор'я. – 2014. – № 277. – С. 80–84.
29. Fukuyama F. What is Corruption? Against Corruption: a collection of essays [Electronic resource] / F. Fukuyama. – Access mode : <https://zbruc.eu/node/52257>. (since 03.06.2016).
30. Transparency International – The Global Anti-Corruption Coalition [Electronic resource]. – Access mode : <http://www.transparency.org/cpi2015>.

References

1. Akimov, O. O. (2014). Psykholohichni aspekty proiaviv koruptsii v derzhavnomu upravlinni [Psychological aspects of cases of corruption in the state government]. *Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka* [State government: theory and practice], 1, 18–188 (ukr).
2. Bartoshek, M. (1989). *Rimskoye pravo. Poniatiye, terminy, opredeleniya* [Roman law. Concept, terms, definitions]. Moscow (rus).
3. Bevz, H. (2010). *Pryiomna simia: sotsialno-psykholohichni vymiry* [Foster family: socio-psychological dimentions]. Kyiv: Slovo Publ. (ukr).
4. Bevz, H. M., Virkovskiy, V. V. and Korets, A. Y. (2015). Modeli analizu nadannia osvitynih posluh dlia ditei v umovakh detsentralizatsii [Models of analysis of education service provision to the children in the conditions of decentralization]. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity* [Postgraduate education bulletin], 14 (27), 22–31 (ukr).
5. Bodnarchuk, O. H. (2016). *Teoretychni osnovy ta administratyvno-pravovi mekhanizmy protydiv koruptsii v Derzhavni kryminalno-vykonavchoi sluzhbi Ukrainy* [The theoretical foundations and administrative and legal mechanisms of combatting corruption in the State Criminal-Executive Service of Ukraine]. Kyiv (ukr).
6. Hvozdet'skyi, V. D. (2011). Koruptsiia – vidobrazhennia stanu suspilnoho orhanizmu [Corruption is a reflection of the state of the social system]. *Zovnishnia torhivlia: ekonomika, finansy ta pravo* [Foreign trade: economics, finances and law], 3–4, 124–133 (ukr).

7. Hvozdet'skiy, V. D. (2012). Koruptsiia yak sotsialne, psykholohichne i moralne yavyshe [Corruption as social, psychological and moral phenomenon]. *Yurydychna nauka* [Legal science], 3, 161–167 (ukr).
8. Golenkova, Z. T., Igitkhanian, O. D. (2016). Sotsialnye neravenstva v sovremennoi Rossii: subiyektnost, osnovnyye napravleniya razvitiya [Social inequality in modern Russia: subjectivity, main trends of development]. *Sotsiologiya i obshchestvo: sotsialnoye neravenstvo i sotsialnaya spravedlivost* (Ekaterinburg, 19-21 oktyabrya 2016 goda). Materialy V Vserossiyskogo sotsiologicheskogo kongressa [Sociology and Society: social inequality and social equality (Ekaterinburg, 19-21 October 2016). Materials of the 5th All-Russia Sociological Congress] (pp. 7364–7370). Moscow (rus).
9. Golovakha, Ye. I. (2002). Fenomen “amoralnogo bolshinstva” v postsovet'skom obshchestve: transformatsiya massovykh predstavleniy o normakh sotsialnogo povedeniya v Ukraine [The phenomenon of the immoral majority in the postsoviet society: transformation of the public perception of social behavior norm in Ukraine]. *Ekonomicheskije i sotsialnyje peremeny: monitoring obshchestvennogo mneniya* [Economic and social changes: public opinion monitoring], 6, 20–22 (rus).
10. Hrabovska, S. and Levkova, O. (2003). Spozhyvatska motyvatsiia: psykholohichnyi rakurs [Consumer motivation: a psychological perspective]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya “Filosofski nauky”* [Lviv University Bulletin. Philosophical sciences series], 5, 416–422 (ukr).
11. Hurieva, I. V., Husak, N. O. (2007). Koruptsiia v Ukraini yak odna z naiaktualnishykh sotsialnykh problem suchasnosti: analitychnyi ohliad [Corruption in Ukraine as the most topical issue of nowadays: analytical review]. *Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys* [South Ukrainian legal journal], 2, 30–32 (ukr).
12. Dubrovskiy, V. (2011). *Ocherki po obshchey teorii deyatel'nosti* [Essays on the general theory of activity]. Moscow (rus).
13. Zhuravlev, V. L. and Yurkevich, A. V. (2011). Psikhologicheskije faktory koruptsii [Psychological factor of corruption]. *Prikladnaya yuridicheskaya psikhologiya* [Applied legal psychology]. Ryazan (rus).
14. *Zakon Ukrainy “Pro zasady zapobihannia i protydi koruptsii”*. *Naukovo-praktychnyi komentar* [Law of Ukraine “On measures to combat corruption”. Scientific and practical comments]. Kyiv: Skif Publ. (ukr).
15. Klyuchevskiy, V. O. (1990). *Istoricheskiye portrety. Deyateli istoricheskoy mysli* [Historical portraits. Figures of historical thought]. Moscow: Pravda Publ. (rus).
16. Kochubeynyk, O. (2017). Psykholohichni zmist anomii: konstruiuvannia opytuvalnya [Psychological content of anomie: constructing a questionnaire]. *Pedahohichni protses: teoriia i praktyka* [Pedagogical process: theory and practice], 1, 7–14 (ukr).
17. Levchuk, N. M. (2011). Asotsialni yavyshecha yak naslidok defitsytu sotsialnoho kapitalu v Ukraini [Asocial phenomena as consequences of the social capital deficit]. *Ukrainskyi sotsium* [The Ukrainian society], 1, 135–147 (ukr).
18. Mak Kenzi, B. (2008). *Dyferentsiiovane reahuvannia v sotsialnomu zabezpechenni ditei v Pivnichniy Amerytsi: vid sotsialnoho zakhystu dytyny do rodynykh posluh* [Differential approach in children's social care in North America: from social security for child to family services]. Lviv: Lvivska politehnika Publ. (ukr).

19. Merton, R. (1966). Sotsialnaya struktura i anomiya [Social structure and anomie]. *Sotsiologiya prestupnosti: Sovremennyye burzhuaznyye teorii* [Sociology of criminality: contemporary bourgeois theories] (pp. 299–313). Moscow (rus).
20. Nevmerzhytskyi, Ye. V. (1999). Koruptsiia yak sotsialno-politychne yavyshe: osoblyvosti proiaviv i mekhanizmy podolannia v suchasni Ukraini [Corruption as a socio-political phenomenon: its features and combating mechanisms in modern Ukraine]. Ph. D. Dissertation. Kyiv (ukr).
21. Pundey, S. Dzh. (1997). Borotba z koruptsiuu. Krytychnyi ohliad z analizom mizhnarodnoho dosvidu. Materialy ukrainsko-amerykanskooho seminaru “Problemy ekonomichnoho zrostantia: pytannia dobrochesnosti” [Combating corruption. Critical review with the analysis of the international experience. Material of the Ukrainian-American seminar “Issues of economic growth: the problem of virtue”] (pp. 84–87). Lviv (ukr).
22. Reshetnikov, M. M. (2008). *Psikholohia korruptsii* [Psychology of corruption]. St. Petersburg (rus).
23. Salamatov, V. O. (2012). Sotsialno-psykholohichni i orhanizatsiini pidgruntia koruptsii [Socio-psychological and organizational basis of corruption]. *Psikholohia i osobystist* [Psychology and individual], 2, 68–80 (ukr).
24. *Stan koruptsii v Ukraini. Porivnialnyi analiz zahalnonatsionalnykh doslidzhen: 2007–2009, 2011. Zvit za rezultatamy sotsiolohichnykh doslidzhen* [The state of corruption in Ukraine. Comparative analysis of the nationwide surveys: 2007–2009, 2011. Report on the findings of the sociological surveys]. Kyiv (ukr).
25. Stepanenkova, V. M. (1994). Ponyatiye sotsialnogo konflikta v teorii R. Darendorfa [The concept of social conflict in the theory of R. Dahrendorf]. *Sotsiologicheskiye issledovaniya* [Sociological studies], 5, 141–142 (rus).
26. Turheneva, O. and Dudkova, Ya. (2012). Problema anomii u suchasnomu suspilstvi: sotsialno-filosofskyi aspekt [The issue of anomie in the modern society: socio-philosophical aspect]. *Visnyk NTUU–KPI. Filosofiia. Psikholohiia. Pedahohika* [NTUU–KPI Bulletin. Philosophy. Psychology. Pedagogy], 1, 71–75 (ukr).
27. Tsyhanenko, H. V. (2013). Dovirchi konteksty stavlennia do khabarnytstva u sere-dovyshchi derzhsluzhbovtsiv (na prykladi hrupovoho obhovorennia) [Trust contexts of the attitude to bribery among civic servants (group discussion analysis)]. *Problemy politychnoi psykholohii ta yii rol u stanovlenni hromadianyna Ukrainskoi derzhavy* [Issues of political psychology and its role in the development of a citizen of the Ukrainian state], 14, 5–86 (ukr).
28. Shutaieva, O. O. (2014). Hlobalnyi kharakter ta suchasni osoblyvosti rozvytku tinovoi ekonomiky [Global character and modern features of shadow economy development]. *Kultura narodov Prichernomoriya* [Culture of the nations of the Black Sea region], 277, 80–84 (ukr).
29. Fukuyama, F. (2016). What is Corruption? Against Corruption: a collection of essays, <https://zbruc.eu/node/52257>. (downloaded 3 June).
30. Transparency International – The Global Anti-Corruption Coalition, <http://www.transparency.org/cpi2015>.

Бевз Г. М. Коррупция как социально-психологическое явление: на примере анализа социальных систем поддержки ребенка и семьи

Анализируются явления коррупции и социальной аномии как разноуровневые характеристики единого социального процесса, проявляющегося в понижении способности людей, сообществ и социальных систем руководствоваться традиционными социально одобряемыми нормами. На основе интегрирования наработок в сфере междисциплинарных знаний сделан вывод, что коррупция как социально-психологическое явление чаще всего связывалась с политической, социально-экономической и административно-правовой сферами. Однако ее преимущественное изучение именно в этих сферах научных знаний создало, с одной стороны, дефицит психологических определений в ее трактовке, а с другой – подготовило достаточно объемный исследовательский материал для развертывания исследований с целью системного охвата психологической сущности этого явления. На основе междисциплинарного анализа явления коррупции и аномии определены как отклонения в функционировании социальных систем, проявляющиеся на уровне индивида в разнообразных формах адаптивного поведения. Описанная в статье структурно-функциональная модель анализа жизнеспособности социальных систем представлена как концепция, объясняющая динамику социальных процессов, в частности активизацию социальных норм, и позволяющая прогнозировать меры по их предупреждению. Основой для разработки модели послужили: концепция “конкретной структуры нормы” Д. И. Дубровского, “циклы социальной опеки” Г. М. Бевз, а также принципы здорового развития (личности, семьи, общества, государства) и критерии государственной социальной политики, направленной на улучшение благосостояния людей. Прикладное применение модели связывается с анализом государственных социальных программ в различных сферах общественной жизни, в том числе и для предупреждения распространения коррупции в этих сферах.

Ключевые слова: социальные системы, нормативное поведение, отклонения, социально-психологические проявления коррупции, социальные аномии, моделирование.

Bevz H. M. Corruption as a socio-psychological phenomenon: the analysis of social systems of child and family support

The article tackles the phenomena of corruption and social anomy as different level features of the integral social process, characterized by a decline in the ability of people, communities and social systems to follow traditional socially approved norms. The integration of the interdisciplinary outputs in the area proves that corruption is a socio-psychological phenomenon, which manifests itself in the political, socio-economic, administrative and legal spheres. However, its predominant exploration in those spheres of scientific knowledge created, on the one hand, a shortage of psychological definitions of its interpretation, and on the other hand, prepared sufficient research material to carry out an investigation aimed at systematic comprehension of its psychological essence. On the basis of the interdisciplinary analysis, the phenomena of corruption and anomie were interpreted as deviations in the functioning of social sys-

tems, which manifest themselves in a variety of forms of adaptive behavior at the individual level. The structural and functional model of the analysis of the social system viability described in this article is a concept that explains the dynamics of social processes, and activation of social anomies in particular, and allows preventive measures. The model was developed on the basis of D. I. Dubrovsky's concept of a concrete norm structure and H. M. Bezv' concept of the cycles of social care, as well as the principles of healthy development (of an individual, family, society and state) and the criteria of the state social policy aimed at improving people's welfare. The model can be applied to the analysis of the state social programs in various areas, including prevention of corruption in those areas.

Key words: social systems, normative behavior, deviation, phenomenon of corruption, social anomie, modeling.